

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2023. № 10.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.10.29>

УДК 331.5:332.7

М. М. Загреба,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики,

Центральноукраїнський національний технічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0440-2106>

І. В. Ніколаєв,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії, маркетингу та економічної кібернетики,

Центральноукраїнський національний технічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3384-1757>

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА РИНКИ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА

M. Zahreba,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University

I. Nikolaiev,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Marketing and Economic Cybernetics, Central Ukrainian National Technical University

THE INFLUENCE OF MARTIAL LAW ON THE MARKETS OF FACTORS OF PRODUCTION

У статті досліджено сутність таких економічних категорій, як праця, земля, капітал та підприємницька спроможність як факторів виробництва. Охарактеризовано основні особливості ринків кожного з цих ресурсів та встановлення плати за них. Підкреслено важливість людського капіталу в контексті розвитку країни. Перелічено категорії факторів виробництва, починаючи з первинних – праця, капітал тощо – і завершуючи четвертинними – освіта, наука, культура та мистецтво. Описано вплив воєнного стану на ринки первинних факторів виробництва в Україні. Досліджено масштаби наслідки міграції підприємців та робочої сили як всередині країни, так і за її межі. Охарактеризовано тимчасові обмеження на ринку землі, зокрема у прифронтових районах. Оцінено масштаби втрати капіталу як по країні в цілому, так і в розрізі окремих галузей. Виділено основні проблеми післявоєнного відновлення ринків ресурсів та напрями державного впливу щодо їх пом'якшення.

The article examines the essence of such economic categories as labor, land, capital and entrepreneurship as factors of production. The main features of the markets for each of these resources and the establishment of fees for them are described. The importance of human capital in the context of the country's development is emphasized. The categories of production factors are listed, starting with the primary ones - labor, capital, etc. - and ending with the quaternary ones - education, science, culture and art. The influence of martial law on the markets of primary factors of production in Ukraine is described. The scope of the consequences of the migration of entrepreneurs and the labor force both within the country and abroad has been studied. The temporary restrictions on the land market, in particular in the frontline areas, are characterized. The scale of capital loss was assessed both for the country as a whole and for individual industries. The main problems of the post-war recovery of resource markets and directions of state influence on their mitigation are highlighted. The full-scale military invasion had a fundamental impact on the functioning of the economic system of Ukraine. Temporary seizure of

territories and enterprises, migration of population, destruction of logistics schemes, complication of foreign trade, insufficient replenishment of the budget and weakening of the hryvnia exchange rate are only some aspects of this influence. In such conditions, traditional economic theory is no longer able to fully describe macro- and microeconomic processes. There is a need to take into account new factors of influence, their directions, scales, as well as to develop coping methods in order to strengthen the economy of Ukraine and support critically important industries in order to achieve final victory and complete recovery. The market of production factors deserves special attention as a source of resources for the reconstruction and development of business and the economic system in general. The full-scale Russian military invasion had a drastic impact on the economic situation in Ukraine, in particular on the markets of production factors. Labor, business, land and capital markets were affected to one degree or another. Labor, land and capital markets are recovering and adapting to the difficult conditions of wartime. State measures aimed at stimulating the return of the population and attracting foreign investment after Ukraine's victory will be critical.

Ключові слова: фактори виробництва, ринок ресурсів, міграція робочої сили, втрата капіталу, післявоєнне відновлення.

Keywords: factors of production, resource market, labor migration, loss of capital, post-war recovery.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Повномасштабне воєнне вторгнення вчинило фундаментальний вплив на функціонування економічної системи України. Тимчасове захоплення територій та підприємств, міграція населення, руйнування логістичних схем, ускладнення зовнішньої торгівлі, недостатнє поповнення бюджету та послаблення курсу гривні - лише окремі аспекти цього впливу. В таких умовах традиційна економічна теорія вже не в змозі повною

мірою описувати макро- та мікроекономічні процеси. Постає необхідність врахування нових факторів впливу, їхніх напрямків, масштабів, а також розробки методів подолання з метою зміцнення економіки України та підтримки критично важливих галузей для здобуття остаточної перемоги та повного відновлення. Особливої уваги заслуговує ринок факторів виробництва як джерело ресурсів для відбудови та розвитку бізнесу й економічної системи загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання економічної теорії та зокрема функціонування ринку факторів виробництва висвітленні в працях вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема В. Кравченко [3], Т.І. Павлюк [6], Ashish Kumar Srivastav [9], Jami Gong [10], Jason Fernando [11].

Питанням функціонування ринку праці під час війни присвячені праці К. Лисновської [4] та О. Піщуліної [7]. Зміни на ринку землі після початку повномасштабного вторгнення розглядали Н. Жукова [2] та Д. Малиш [5], а наслідки для ринку капіталу – Т. Богдан [1].

Проте події останнього періоду роблять більш актуальними питання адаптації ринків ресурсів до воєнного стану та зумовлюють необхідність доповнення теоретичних засад з врахуванням змін, що відбуваються в економічній системі України протягом останніх півтора року.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є розгляд теоретичних основ використання різних видів ресурсів в процесі виробництва, їхньої важливості для національної економіки; впливу, що вчиняє повномасштабне вторгнення на ринок праці, землі та капіталу, а також перспективних напрямів подолання цього негативного впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна економічна теорія поділяє необхідні для виробництва благ (товарів, послуг) ресурси на групи — чинники виробництва. Чинники виробництва — використовувані у виробництві ресурси, від яких у визначальною мірою залежить кількість, обсяг продукції. Попит на фактори виробництва є похідним: він існує лише тому що вони беруть

участь у процесі виробництва. В економічній науці виділяють чотири основні фактори виробництва:

- праця;
- земля;
- капітал;
- підприємницька спроможність.

Перший з них – праця. Працею є діяльність людини зі створення економічних благ, прояв сукупності розумових і фізичних здібностей людини загалом.

Кваліфікованих і навчених працівників називають «людським капіталом», і їм платять вищу заробітну плату, тому що вони привносять у виконання завдання більше, ніж їхня фізична здатність.

Країни, які багаті на людський капітал, відчують підвищення продуктивності та ефективності. Різниця в рівнях кваліфікації та термінології також допомагає компаніям і підприємцям створювати відповідні диспропорції у шкалах оплати праці. Це може призвести до трансформації факторів виробництва для цілих галузей. Прикладом цього є зміна виробничих процесів у галузі інформаційних технологій (ІТ) після того, як робочі місця були переведені в країни з нижчою оплатою праці, в тому числі в Україну.

Чинник земля (природні ресурси) розуміється у розширеному значенні (як місце перебування людей, як територія, яку займають підприємства, як джерело корисних копалин, водних та інших ресурсів). Земля належить до природних ресурсів. Як фактор виробництва охоплює всі сільськогосподарські угіддя та міські землі, що відведені під житлову чи промислову забудову, а також сукупність природних умов, необхідних для виробництва товарів та послуг.

Земля має широке визначення як фактор виробництва і може приймати різні форми, від сільськогосподарських угідь до комерційної нерухомості до ресурсів, доступних з конкретної ділянки землі. Природні ресурси, такі як нафта та золото, можна видобувати та очищати для споживання людиною з

землі. Вирощування сільськогосподарських культур на землі фермерами підвищує її цінність і корисність.

Природні ресурси можна розділити на відновлювані та невідновлювані. Відновлювані ресурси - це ресурси, які можна відновити, наприклад вода, рослинність, енергія вітру та сонячна енергія. Невідновлювані ресурси складаються з ресурсів, запаси яких можуть бути вичерпані, наприклад нафта, вугілля та природний газ. Усі ресурси, як відновлювані, так і невідновлювані, можуть бути використані у виробництві для виробництва товару чи послуги.

Під фактором капітал розуміють речовий (реальний) капітал – засоби виробництва тривалого та багаторазового користування (сировина, машини, обладнання, виробничі споруди тощо). Окремо виділяють грошовий капітал – фінансові кошти [3].

Капітал відрізняється від перших двох факторів тим, що він створений людьми. Наприклад, капітальні блага, такі як машини та обладнання, створюються окремими особами, на відміну від землі та природних ресурсів.

Крім того, капітал також є фактором, який може тривати довго, але з часом знецінюється. Капітал також вважається мобільним, оскільки його можна транспортувати в різні місця, наприклад комп'ютери та інше обладнання.

Підприємництво як фактор виробництва є сукупністю трьох інших факторів. Підприємці використовують землю, працю та капітал, щоб виробляти товар або послугу для споживачів.

Підприємництво пов'язане зі створенням інноваційних ідей та втіленням їх у життя шляхом планування та організації виробництва. Підприємці важливі, оскільки саме вони беруть на себе ризики в бізнесі та виявляють потенційні можливості.

Фактори виробництва пов'язані один з одним у відносинах власності. Власник землі також може володіти кількістю праці та капіталу. Також можна не бути власником жодного з цих факторів.

Фактори виробництва також можна розділити на чотири різні категорії [10]. Це первинні, вторинні, третинні та четвертинні фактори. Ці категорії

базуються на порядку використання факторів для виробництва товарів або послуг.

1. Первинні фактори. Основними факторами виробництва є земля, праця, підприємництво, капітал. Про них детально йшлося вище.

2. Вторинні фактори. Вторинні фактори виробництва є постачальниками первинних факторів. Вони забезпечують ресурси, які використовуються для виробництва товарів або послуг. Це можуть бути постачальники землі, робочої сили або людського капіталу, капіталу та підприємництва.

3. Третинні фактори. Третинні фактори виробництва — це ті, які надають послуги первинним і вторинним факторам. Вони включають такі речі, як транспорт, зв'язок, фінансові установи та державні установи.

4. Четвертинні фактори. На найвищому рівні знаходяться четвертинні фактори виробництва. Вони включають такі речі, як освіта та наука, культура та мистецтво, соціальні послуги. Вони не потрібні для виробництва товарів чи послуг. Вони роблять внесок у загальний добробут суспільства.

Кожен із факторів має ціну, а саме: орендна плата за землю, заробітна плата за працю, відсоток за капітал, прибуток за підприємництво.

Залежно від контексту, деякі фактори виробництва можуть бути важливішими за інші. Наприклад, компанія-розробник програмного забезпечення, яка покладається в основному на працю кваліфікованих інженерів програмного забезпечення, може розглядати працю як найцінніший фактор виробництва. Тим часом компанія, яка заробляє гроші на будівництві та оренді офісних приміщень, може вважати землю та капітал найціннішими факторами. Оскільки вимоги бізнесу змінюються з часом, відповідним чином змінюватиметься і відносна важливість факторів виробництва.

Фактори виробництва є важливою частиною будь-якої економіки. Вони сприяють загальному добробуту суспільства.

Існування ринків факторів виробництва для розподілу факторів виробництва, зокрема капітальних товарів, є однією з визначальних характеристик ринкової економіки. Ринки факторів виробництва відіграють

вирішальну роль у сучасній економіці, оскільки вони дозволяють розподіляти фактори виробництва, такі як праця, земля та капітал, для їх найбільш ефективного використання. Добре функціонуючий ринок факторів виробництва забезпечує ефективний розподіл ресурсів, що призводить до підвищення продуктивності та економічного зростання.

Ринок факторів виробництва – це місце, де комерційні фірми купують різні ресурси або виробничі фактори, необхідні для виробництва товарів і послуг. Більшість комерційних фірм купують ці прибуткові ресурси, щоб пропонувати товари та послуги споживачам.

Ціна факторів виробництва залежить від попиту на готову продукцію. Попит факторів виробництва є похідним попитом, що залежить від потреби в іншому предметі. У більшості сценаріїв попит на гроші та роботу зазвичай є похідним. Підприємства, які мають значні потреби у своїй виробничій продукції, в основному наймають більше працівників.

На ринку факторів виробництва попит на ресурс також залежить від потреб фірм. Коли є умови рецесії, потреба в товарах буде низькою; безробіття буде високим, тому зарплати, ймовірно, впадуть. За цієї умови більшість бізнес-фірм перестануть наймати і навіть звільняти працівників, що зменшить попит на робочу силу.

Розглянемо вплив повномасштабного російського вторгнення на ринки ресурсів в Україні.

Ринок факторів виробництва поєднує в собі ринки капіталу, праці, землі та підприємницьких ресурсів. Всі вони в тій чи іншій мірі зазнали негативного впливу від війни. Ринок капіталу – у зв'язку з ускладненням процесів інвестування, нестабільним курсом національної валюти, невизначеністю в очікуваннях; ринки праці та підприємницьких ресурсів – у зв'язку з внутрішньою та зовнішньою міграцією робочої сили, безробіттям, зростанням тіньового сегменту; ринок землі – у зв'язку з величезними площами окупованих територій, замінуванням та небезпеками обстрілів. Окрім того, прямого чи

опосередкованого впливу зазнали ринки цінних паперів, валюти, інформації, науково-технічних розробок тощо.

Негативні фактори чинять значний вплив на ринок праці. За даними макроекономічного та монетарного огляду НБУ [7], малий та середній бізнес в Україні в 2022 році скоротив 1,07 млн працівників. Окрім того, вже за перші 2 місяці повномасштабної війни 45% компаній втратили співробітників загиблими, пораненими чи зниклими безвісти. На кінець травня 2022 року 21% компаній-членів Європейської Бізнес Асоціації не виплачували заробітні плати, а 12% були змушені скоротити свій персонал.

У зв'язку з масовою міграцією робочої сили, в областях активних бойових дій відчувся дефіцит персоналу у фармацевтичній, медичній, транспортній галузях, а також в продуктовому ритейлі.

За даними Державної служби зайнятості України, станом на 1 червня 2022 року, на одне робоче місце претендували 12 безробітних (роком раніше – 5).

На сайті з пошуку роботи robota.ua в перші тижні війни кількість вакансій скоротилася на 55-85%, а на сайті work.ua – до 93%. За даними останнього, за перший місяць війни середня заробітна плата знизилася на 11% – з 15035 до 13736 грн.

Згідно Державної служби зайнятості, станом на початок травня 2022 р. близько чверті вакансій пропонувалися за мінімальну заробітну плату, а середня становила 9103 грн.

Деяких працівників, заради збереження робочого місця при оплаті нижче мінімальної, переводили на половину ставки, скорочення кількості робочих годин або у відпустку за власний рахунок.

Найменше за всіх від війни постраждала ІТ-галузь, де середній рівень зарплати зберігся на рівні 86,5 тис. грн.

Станом на лютий 2023 р., за рік повномасштабного вторгнення, рівень безробіття оцінювався у близько 30%, кількість зареєстрованих безробітних сягала 156 тисяч, а загальний рівень безробіття – близько 2 мільйонів [4].

За даними групи Рейтинг [8], ситуація із зайнятістю під час війни має вигляд, зображений на рис. 1.

Рис. 1. Трудова зайнятість під час війни

Джерело: Сформовано на основі [8].

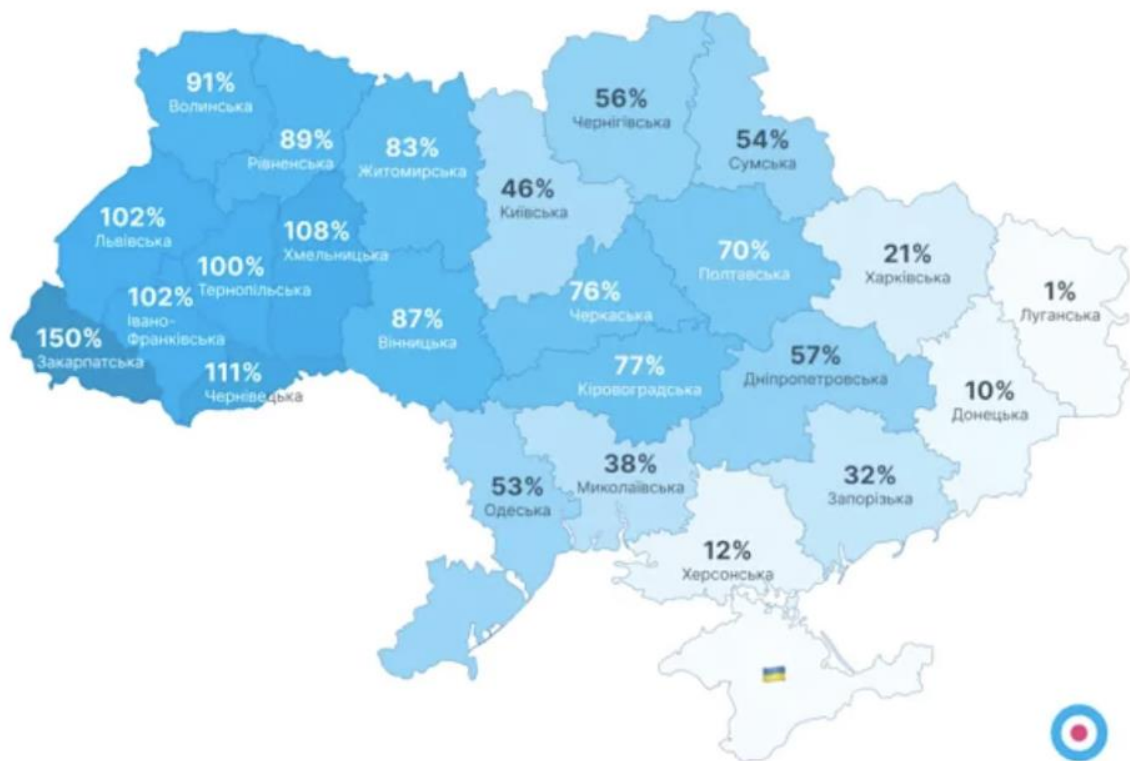
Станом на грудень 2022 року середня заробітна плата в Україні впала на 585 грн порівняно з груднем попереднього року, а рівень інфляції сягнув 26,6%.

За прогнозами Нацбанку, протягом 2023-2025 рр.. номінальна заробітна плата зростатиме щороку на 17-26%, а реальна – на 3-6%.

Тимчасово та внутрішньо переміщені працівники з Харківської, Дніпропетровської, Донецької, Луганської областей вплинули на ринок міст Центральної України. Вплив фактору переміщених осіб на ринок праці України потребує подальшого дослідження.

З початком війни зросла частка тіньового та напівтіньового сектору ринку праці. Це пов'язано з тим, що роботодавці намагаються заощаджувати на податках. Загалом тіньовий сектор оцінюється у 41%.

На кінець лютого 2023 р. ринок праці в середньому відновився на 67% [4]. У деяких областях вакансій стало навіть більше. Наприклад, в Закарпатській області – 150% довоєнного рівня, в Чернівецькій – 111%. Найгірша ситуація – в тимчасово окупованих областях, Харківській та Миколаївській (рис. 2).

Рис. 2. Відновлення ринку праці через рік повномасштабного вторгнення

Джерело: Сформовано на основі [4]

За інформацією УВКБ ООН [4] на початок 2023р., загалом з України виїхали 17,4 млн осіб, а повернулися 10,1 млн. Тобто загальна втрата населення становить близько 8 млн.

Сплеск трудової міграції у країни Європейського союзу може мати незворотній характер, оскільки багато працівників матимуть можливість не повертатися в Україну після закінчення бойових дій. Більше того, він може навіть посилитися із зняттям обмежень на виїзд чоловіків призовного віку.

Все це призведе до можливого дефіциту робочої сили в Україні після закінчення воєнного стану.

Перейдемо до ситуації на ринку землі після початку повномасштабного вторгнення.

У перші місяці повномасштабного вторгнення РФ в Україну та введення воєнного стану ринок землі повністю зупинився [5]. Так, було закрито доступ до Реєстру речових прав на нерухомість та Державного земельного кадастру, запроваджено заборони на формування земельних ділянок, безоплатну передачу, а також проведення торгів щодо земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності тощо. Відтак, легальної можливості виконувати операції з нерухомим майном не було.

З травня 2022 року з відновленням доступу до державних реєстрів і ринок землі почав поступово оживати. Пресслужба Мінагрополітики повідомляє, що за 9 місяців на ринку землі було укладено більше 34 тис. угод щодо земельних ділянок загальною площею понад 61 тис. га. Регіоном з найбільш активним ринком землі у цьому році можна визнати Хмельницьку область (6,2 тис. га). Найбільшим попитом також користувались земельні ділянки у центральних регіонах України: Вінницька (6,1 тис. га), Полтавська (5,9 тис. га), Кіровоградська (5,8 тис. га) та Дніпропетровська (5,2 тис. га) області.

Невеликих змін зазнали і ціни на землю. Станом на кінець жовтня середня вартість гектару землі становила майже 38 тис. гривень за гектар, що на 2 тисячі більше, ніж за аналогічний період минулого року. Найвищі ціни на земельні ділянки фіксували у Івано-Франківській (91,7 тис. грн. за га), Київській (77,9 тис. грн) та Львівській (70,4 тис. грн) областях.

Проте ані мінімальна, ані максимальна ціна не відображає цілісної картини на ринку земель зараз через вплив багатьох факторів. По-перше, спостерігаються дуже відмінні цінові показники залежно від місця розташування ділянки, але тепер на це впливає не тільки регіон чи відстань до великих населених пунктів, а й близькість чи віддаленість фронту. По-друге, активно змінюється співвідношення попиту-пропозиції. Це пов'язано також і з

тим, що збільшились ризики, пов'язані зі станом земельної ділянки (особливо у місцях, близьких до лінії фронту або звільнених з-під окупації).

Однак, попри воєнний стан та невтішні прогнози щодо стану української економіки, сільськогосподарська земля виявилась стійким активом. Основними причинами привабливості землі як активу для інвестицій є:

- неможливість знищення землі навіть під час війни (за винятком окупації територій, коли земельна ділянка не може використовуватись);
- стабільність активу, який навіть при падінні економіки в умовах війни зменшився у вартості на 5 % (у валюті).

В областях України, де немає активних боїв, ринок землі працює дуже активно — там укладають тисячі угод купівлі-продажу, і ціна на землю зростає. На червень 2023 р. на Донеччині середня вартість 1 га відчужених земельних ділянок сільськогосподарського призначення одна з найнижчих та складає 27,7 тис грн (по Україні – 39,1 тис грн) [2].

Водночас під час повномасштабного вторгнення росії власники земельних ділянок та паїв воліють притримати цей актив, адже після закінчення війни в Україні вартість землі може вирости.

З початку повномасштабного вторгнення український уряд заклав доступ до реєстрів нерухомості, аби не було угод не на ринкових умовах, спекуляцій та рейдерства.

Реєстри були закриті по всій країні з 24 лютого й до травня 2022-го. Спочатку реєстри відкрили спокійнішим областям, територіям можливих бойових дій, деокупованим територіям. Тимчасово окупованим територіям та територіям активних боїв реєстри не відкрили. Хоча, щодо територій активних бойових дій уряд зараз готує окремий перелік територій, на яких будуть функціонувати державні електронні інформаційні ресурси.

На територіях активних боїв та тимчасово окупованих територіях є обмеження на продаж землі чи її купівлю через відключення більшості державних реєстрів та блокування функціонування Державного земельного кадастру. Це унеможливорює отримання витягу з державного земельного

кадастру про земельну ділянку та витягу про нормативну грошову оцінку земельної ділянки.

Але у підконтрольних українському уряду громадах, наприклад, Донецької області за майже 2 роки функціонування ринку землі продали близько 7,5 тисяч гектар землі. Станом на 1 липня 2023 року у Донецькій області укладено 1 948 правочинів щодо земельних ділянок загальною площею 7 471 га.

Купляти землю під час відкритої війни з росією можна, але лише там, де працюють державні реєстри.

Перелік територій, де такі реєстри не працюють через активні бої чи тимчасову окупацію, регламентований наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України № 309 від 22.12.2022. Його корегують в залежності від ситуації на фронті.

Окрім того, до 2024 року заборонено купляти сільськогосподарські землі юридичним особам. Тому зараз купувати її можуть лише фізичні особи-громадяни України, з обмеженням в 100 гектарів.

Після закінчення війни з росією придатних для обробки сільгоспземель буде ще менше, ніж зараз. На територіях, де прокотились чи досі тривають бої, землі доведеться виводити з обігу. Це зменшить кількість землі на ринку.

Ситуація на ринку капіталу теж зазнала суттєвого впливу від війни.

За даними Європейської Бізнес Асоціації [7], вже у травні 2022 року 68% компаній-членів скоротили витрати, а 29% компаній повідомили, що їхні фінансові резерви вичерпані.

Вартість збитків і втрат від російської агресії вже сягають рекордних величин, а падіння реального ВВП в Україні є більш глибоким, ніж у більшості країн, які мали досвід збройних конфліктів. У той же час Україні вдалося утримати макрофінансову стабільність і залучити значні обсяги міжнародної допомоги, що позитивно впливатиме на перспективи поствоєнного відновлення [1].

Військова агресія росії проти України викликала масштабні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, принесла людські жертви та соціальні втрати. Війна призвела до скорочення робочих місць і доходів, зменшення купівельної спроможності і обсягів накопичених активів. У 2022 році національна економіка втратила 29,2% реального ВВП, а 13,5 млн. осіб змушені були покинути свої домівки. Більше 7 млн осіб опинилися за межею бідності, а рівень бідності сягнув 24% населення.

Експерти Світового банку і Єврокомісії оцінюють пошкодження від війни в Україні в період з 24 лютого 2022 р. до 24 лютого 2023 р. в сумі 134,7 млрд доларів, а потреби у відновленні – 410,6 млрд. доларів.

Якщо говорити про пошкодження або прямі втрати від першого року війни, то за оцінками Світового банку і його партнерів найбільших втрат зазнали житловий сектор (38% сумарних пошкоджень), транспорт (26%), енергетика (8%), промисловість і торгівля (8%), сільське господарство (7%). Зокрема, за рік російсько-української війни руйнувань і пошкоджень зазнали 1,4 житлових приміщень (окремих квартир, будинків), серед них 135 тис. – приватних будинків і 39 тис. гуртожитків.

У загальній сумі потреб на відновлення (410,6 млрд. доларів) транспортний сектор займає 22%, житловий сектор 17%, енергетика 11%, сфера соціального захисту і життєдіяльності 10%, боротьба з небезпечними ситуаціями 9%, сільське господарство 7%.

В цілому економічні збитки від війни охоплюють не лише руйнування та пошкодження інфраструктури, виробничих об'єктів, суспільних інституцій, а й втрати людського капіталу та витрати ресурсів на військове протистояння. В 2022 р. національні бюджетні витрати на оборону складали 23% ВВП, а в 2023 році мають скласти 20% ВВП. Поряд з цим, військова допомога Україні від західних партнерів до 15 січня 2023 р. становила 65,4 млрд дол. США або 46,5% ВВП за 2022 рік.

В Україні поки що зарано говорити про сумарне падіння ВВП у результаті нинішньої війни, але в 2014-2015 роках після першого акту

російської агресії Україна вже втратила 15,8% ВВП, а в 2022 р. реальний ВВП зменшився на 29,2%.

Суттєвих втрат від війни зазнала українська промисловість. За 2022 р. промислове виробництво України впало на 38%. А сума збитків у промисловості і торгівлі оцінюється фахівцями Світового банку в 10,9 млрд доларів. При цьому потреби у відновленні для цих секторів на період до 2033 року складають 23,2 млрд дол. США. 80% із цієї суми – це прогнозовані витрати на відбудову і модернізацію виробничих приміщень, машин і обладнання, відновлення складських запасів.

Деструктивні наслідки війни проявляються не лише в економіці та соціальній сфері, а й у фінансовій системі країни, що веде збройну боротьбу. В Україні в 2022 році середньорічна інфляція становила 20,2%, що майже відповідає середньорічному рівню інфляції в 9 європейських країнах, найбільш постраждалих від II світової війни (20,1%).

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Повномасштабне російське військове вторгнення вчинило кардинальний вплив на економічну ситуацію в Україні, зокрема і на ринки факторів виробництва. Тією чи іншою мірою постраждали ринки праці, підприємництва, землі та капіталу.

Негативний вплив на ринки праці та підприємництва пов'язаний, передусім, з внутрішньою та зовнішньою міграцією населення, безробіттям, проблемами з оплатою праці, зростанням тіньового сектора. Проте з плином часу ринки у віддалених від фронту регіонах, зокрема Закарпатті, Чернівецькій, Хмельницькій, Львівській, Івано-франківській, Тернопільській областях повністю відновили свої масштаби. Відновлення в інших тилкових областях триває. Лишається проблема неповернення значної частини працездатного населення з-за кордону навіть після закінчення бойових дій. Але на думку авторів, вона може бути повністю або частково вирішена створенням державою сприятливих умов та гідним європейським рівнем оплати праці.

Ринок землі теж найбільшою мірою постраждав в окупованих та прифронтових регіонах. Після часткового скасування блокування операцій з купівлі-продажу та відкриття реєстрів відбувається деяке пожвавлення. Проте в окупованих регіонах ведення реєстрів фізично неможливе, а в прифронтових головною проблемою є воєнні ризики, що знижують привабливість ділянок та відповідно їхню ціну. Території, на яких велися бої, взагалі деякий час будуть непридатними для використання. Але земля – це особливий ресурс, що не може бути знищений, тому після припинення воєнного стану цей ринок неминуче буде відновлений.

Втрати ринку капіталу пов'язані з руйнуванням інфраструктури, вичерпуванням фінансових ресурсів, зменшенням купівельної спроможності у зв'язку зі зростанням курсів іноземних валют. Найбільших втрат зазнали житловий сектор та транспорт, а атаки на енергетичну інфраструктуру зачепили всю країну. Проте завдяки міжнародній допомозі вдається дещо стабілізувати ситуацією. Головною проблемою лишається післявоєнне відновлення, на яке знадобиться майже пів трильйона доларів. Допомогти зможе створення сприятливого клімату для залучення іноземних інвестицій.

Отже, говорити про загальний вплив війни ще зарано. Але ринки праці, землі та капіталу відновлюються та пристосовуються до складних умов воєнного часу. Критичними будуть державні заходи, направлені на стимулювання повернення населення та залучення іноземних інвестицій після перемоги України.

Література

1. Богдан Т. Фінансово-економічні наслідки війни. *Новини України від LB.ua*. 31.03.2023. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html (дата звернення: 05.10.2023).

2. Жукова Н. Ринок землі під час війни: як війна вплинула на земельну реформу. *Вільне Радіо*. 29.06.2023. URL: <https://freeradio.com.ua/rynok-zemli-pid->

chas-viiny-iak-viina-vplynula-na-zemelnu-reformu/ (дата звернення: 05.10.2023).

3. Кравченко В. Чинники виробництва. *LivingFo*. 01.06.2022. URL: <https://livingfo.com/chynnyky-vyrobnytstva/> (дата звернення: 05.10.2023).

4. Лисновська К. Рік війни в Україні: як змінився ринок праці. *Новини LIVE*. 23.02.2023. URL: <https://economics.novyny.live/rik-viini-v-ukrayini-iak-zminivsia-rinok-pratsi-78967.html> (дата звернення: 05.10.2023).

5. Малиш Д. Як працює ринок землі під час війни? *LIGA ZAKON*. 06.12.2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/215874_yak-pratsyu-rinok-zeml-pd-chas-vyni (дата звернення: 05.10.2023).

6. Павлюк Т.І. Ринок праці: теорія, методологія, практика : монографія. Вінниця : Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного інституту, 2018. 212 с.

7. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації: аналітична записка. *Центр Разумкова*. 18.07.2022. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення: 05.10.2023).

8. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23-24 липня 2022). *Соціологічна група Рейтинг*. 27.07.2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vr_emya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html (дата звернення: 05.10.2023).

9. Ashish Kumar Srivastav. Factor Market – Definition, Graph, Product vs Factor Market. *WallStreetMojo*. URL: <https://www.wallstreetmojo.com/factor-market/> (дата звернення: 05.10.2023).

10. Jami Gong. Factors of Production: Definition, Types & Examples. *FreshBooks*. 20.02.2023. URL: <https://www.freshbooks.com/glossary/accounting/factors-of-production> (дата звернення: 05.10.2023).

11. Jason Fernando. 4 Factors of Production Explained With Examples.

Investopedia. 21.03.2023. URL: <https://www.investopedia.com/terms/f/factors-production.asp> (дата звернення: 05.10.2023).

12. Factors of production – Overview and Characteristics. *Corporate Finance Institute*. URL: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/factors-of-production/> (дата звернення: 05.10.2023).

References

1. Bohdan, T. (2023), “Financial and economic consequences of the war”, *News on Ukraine from LB.ua*, [Online], available at: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoeconomichni_naslidki.html (Accessed 5 Oct 2023).

2. Zhukova, N. (2023), “The Land Market During the War: How the War Affected Land Reform”, *Vilne Radio*, [Online], available at: <https://freeradio.com.ua/rynok-zemli-pid-chas-viiny-iak-viina-vplynula-na-zemelnu-reformu/> (Accessed 5 Oct 2023).

3. Kravchenko, V. (2022), “Factors of production”, *LivingFo*, [Online], available at: <https://livingfo.com/chynnyky-vyrobnytstva/> (Accessed 5 Oct 2023).

4. Lysnovska, K. (2023), “A year of war in Ukraine: how the labor market changed”, *Novyny LIVE*, [Online], available at: <https://economics.novyny.live/rik-viini-v-ukrayini-iak-zminivsia-rinok-pratsi-78967.html> (Accessed 5 Oct 2023).

5. Malysh, D. (2022), “How does the land market work during wartime?”, *LIGA ZAKON*, [Online], available at: https://biz.ligazakon.net/analytics/215874_yak-pratsyu-rinok-zeml-pd-chas-vyni (Accessed 5 Oct 2023).

6. Pavliuk, T.I. (2018), *Rynok pratsi: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Labor market: theory, methodology, practice], Vinnytsia Trade and Economic Institute of the Kyiv National Trade and Economic Institute, Vinnytsia, Ukraine.

7. Pishchulina, O. and Markevych, K. (2022), “The labor market in the conditions of war: main trends and directions of stabilization”, *Razumkov centre*, [Online], available at: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (Accessed 5 Oct 2023).

8. Sociological Group “Rating” (2022), “Fifteenth national survey. Ukraine during the war. Employment and income (July 23-24, 2022)”, available at: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vr_emya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_iyulya_2022_goda.html (Accessed 10 Aug 2023).

9. Srivastav, A. K. (2023), “Factor Market – Definition, Graph, Product vs Factor Market”, *WallStreetMojo*, [Online], available at: <https://www.wallstreetmojo.com/factor-market/> (Accessed 5 Oct 2023).

10. Gong, J. (2023), “Factors of Production: Definition, Types & Examples”, *FreshBooks*, [Online], available at: <https://www.freshbooks.com/glossary/accounting/factors-of-production> (Accessed 5 Oct 2023).

11. Fernando, J. (2023), “4 Factors of Production Explained With Examples”, *Investopedia*, [Online], available at: <https://www.investopedia.com/terms/f/factors-production.asp> (Accessed 5 Oct 2023).

12. Corporate Finance Institute (2023), “Factors of production – Overview and Characteristics”, [Online], available at: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/factors-of-production/> (Accessed 5 Oct 2023).

Стаття надійшла до редакції 06.10.2023 р.